

ACC. N:o

M. 1949:278-342.

(+ goskrift av
tryckt visay)

Dubblett
LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Landskap: Östergötland

Upptecknat av: Gustaf Olson

Härad: Finspångs län

Adress:

Socken:

Berättat av:

Uppteckningsår: 1923.

Född år i

Dubblett

ACC. NR M. 1949

Vardagsgranner ä söndasful (Om den som vill gå finklädd om vardagarna)

Nu stöper du ljus (säges om en unge, som inte håller snoren av sig)

Sakte men väl slår ingen ihjäl men fort å ille kan ingen gille.

Mörabräsk (brådskan på morgonen) ha ja allti vatt letter åt (ej tålt) Hellre säver ja en pât mitt på dan. (Pätt=stund)

Gåtor

279

Vem är dä sâm titter var man i ändan?

Tröskeln

Vem är dä, sâm tar var man i hann å helser på ingen?

Nyckeln.

Va ä dä sâm inte tie kare kan bäre på e stång men e jungfru i e hann?

Ägget.

Va ä dä som går å går men aldrí kommer te dörra?

Klocka.

Hur många läpper går dä på en kappe?

Inge. Di häpper allihop.

Va ä dä sâm går äppför becke å nerför backe - men likväld står still?

"Jörgårn" (Gärdesgården)

280

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
278 ARKIV

Va ä dä sâm hänger, å ett lue (ludet) sitte inunner å
tänker: Ack âm ja hade dä där i mej?

Korven och katten.

Svart sâm jola å runt sâm soîla å sju håî i?

"Plätttaggen."

(Plätppannan)

Skämtfrågor.

281

"Kan du höre när gräset växer?" "Nääj". "Jäså du är
döver, mä gräset håller på å växer".

"Hur gammal ä du?" "Sju år å en barvinter, å nästa år,
så blir ja trinter".

När ska du ta ve (vid) "Ingen gång, dä ä förbjude te
ta ve (=ved)

Hur långer ä du?

E arn å tre tum

den som frågar han ä riktigt dum.

Vår ä du hemme?

I Feseblemme

där alle kärnger ä hemme

(Blemme =kvissla)

282

Var är du hemme?
I ett hus säm står ute äm nättra.

Va ä klock?

- 1) Ett mekaniskt djur som visar tiden.
- 2) Like mycke säm ho va i går så här dags.
- 3) Tre kvart på mjörnerns pige (mjölnarens)

Talesätt.

283

Du byter heste, te du får gremma (grimma) igen.

Du byter klockar, te du får kea (kedjan) igen.

Den säm har go tro å store sko, han kan gå på vat-
ten.

Tron verkar allt, men hästhova verkar (beskär)
smen (smeden)

Allting har en änne, men kärven han har två.

Dåre å fyllehunne hjälper Gud.

Te säje stort å (skryta), då går le, men då ä
värre te äte ost, när då ingen finns.

Dä ä förarglitt te si, när tiggera kommer te häst.

Du ä så later så du iss (ids) inte klå (klia) dej
en gång.

284

ACC. NR M. 1949

Dubblett
LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
284 ARKIV

Du ä förbi - men inte för getinge.

Dä tar ell säm i en kruthög, (om en som är häftig till lynnet)

Han ä inte törr bakämpöra (om en som ännu är barn)

Dä går te göre mä en katt äter äpp en halmkärve (till 285
en som är missmodig om framgång i sitt arbete)

Knepa ä månge, men känstera ä fler. (känstera=konster-
na)

Höstnatta å barneröva kan ingen lite på.

Dä ä månge mode på näser (näsor)

Du sir ut säm en lessen gris.

Du sir ut säm en glaer varg.

Skomakarens käring å smens märr går allti barfote.

Den som gjort konkurs tre gånger, han blir en storkar.

Dä gick ätter sju sörger å åtte bedrövelser.

Dä faller å sej sjärt (av sig själf) säm gamle järs-
gåle. (Om något som är solklart)

Den säm äter sej bukvärk tre gånger äm dan, han har
äldri en hälsoda (g).

Dä va jämt säm mor skicke mä: två siller å en palt.

286

Ordstäv.

"Bättre sent än aldri," sa kärninga, när ho kaste jästen ätter i ungen, när hon lunge (redan) ha bake å satt in brö't.

"Penningen är en vandringsman, å skam tar den, säm förhåller dess gång," sa en slösere.

"Penningen är guldet regerar hela värden," sa skomakare Åberg.

"Dä är mängda som gör'et," sa den säm sålde nubb för ett öre mindre för hundret, än han ga själver.

"Dä är lite som granner ögat," sa oxen, när han fick in en grankött.

"Dä är nära öget," sa oxen, när han trall i diket.

"Sånnan är du," sa päjke äm lössa.

"Ungdomen rasar," sa kärninga, när hon slog skallen i skethusdöra.

"Ja sir dej i äinne, ta tar dej snart äpp ja tror ja tar mej en dätt (lur)," sa piga när ho skulle ryske linåkern (rycka upp linet med rötterna)

"Ve nionde supen går skälvan bort," sa gubben förr i tia. 289

"Dä tar sez," sa päjken äm skriket (skrikandet)

ACC. NR M.1949....

"Dä ä slanning," sa Kalle-lille.

"När ja va liten," sa den, säm aldri vart någe stor.

"Dä ska ta's mä lämper å list," sa bonnen, när han tog höna
mä elltånga.

"Ta hit," sa Skam, när han gick å tiggde

"Ä du icke (=ungefär - Du är ju - uttalas med bekymrad
eller förargad förvåning) oliker (dålig) Annars. Akter inte
du penningen, så inte akter han dej," sa gubben åt sin slös-
aktige son.

"Kan du väve triggeskafte (med tre skaft)??" fråga brudgum-
men sin brud uder det de gingo från banken till altaret för
att vigas. Han hade frågat om allting förut men glömt detta.

"Är lappen röd gul eller blå, då skall det smetas utanpå,
men är den vit som haren skinn, då skall det varsamt trägas
in" säges om etiketten å medikamenter.

Ordspråk.

Dä ä lite säm roger barn.

När katten ä börte danser röttera på boîlet.

Den säm ska köpe allt va han sir, han får sälje allt va
han har.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-

289 ARKIV

ACC. NR M. 1949

En kan spötte på en sten, tiss han blir våter.

Den säm inte passer på, han får äte där fatet har stått

Arge katter får rivet skinn

När en taler åm Skam, då ä han i farsta

En ska inte blänne ihop lort å pannkake.

Läven (att lova) är bra men Hållen(att hålla) ä bättre.

Va gör dä, att kona mjölicher, när ho sparker ut 'et mä skanka.

Var å en ä herre över sin stackere.

Hå går hem (=Hån kommer igen)

Talesätt.

Dä ä mörkt säm te titte en sotere därbak.

Kyss mej därbak, därframme ä för rart.

Dä lukter late piger. (Säges, när det luktar brända sopor)

Lite lort blir en granner å.

Dä ä inget kalas, åm inte någe går i kras.

Ta - rätten ä ålyster (avlyst) (till en som vill ta något)

Ta, dä stör (gränsar till) stjälé (Till någon som skall ta) 294

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
291 ARKIV

292

293

ACC. NR M. 1949

Får-Jaen han ä dö, men Bagge-Jaen han lever (Säges till
en som pockar! Får ja'n" (Får jag den")

294 —

Får dä får du fälle bare du har bagge (Se föregående)

Dä ä inge tjuva hemme, di ä alle bärte å stjäl

Kare å fruntimmer ä lickste fôlket, di andre ä dä bare
skräpet mä.

295

Du sir ut som en enögder räv i en benhög.

Du sir ut som en glär varg

Ja ska fram, äm dä så regner täjknive.

Äm ja urde hemme, å hemme urde här
sänga urde bädde, å ja låge där.

(När man längtar hem).

Du kan då rete stena på en.

(Om en som är retfull)

Du far som vattnet ikring stena (Om en som är flyttbar
av sig)

Han far säm ett tärرت skinn (Se föregående)

Du är säm svina: likst i trynet (Till en pratmakare)

Han svär så han kan drunkne.

Du ljuger fortare än en häst traver.

Dubblett

ACC. NR M.1949....

Du ljuger, säm du ä storite.

Dä ä synn! - Nääj, men te slå ihjäî föräldra å äte
âpp nådåra för räven, dä ä synn.

Han lever säm en häktmakere (Om en som för väsen)

Du borde ha åtta dagars skithus mä näsa over fjöla
(Till en man är arg på)

Du skulle halshuggas i arslet mä en kvast (Se föreg.)

Dä köper vi! - Ska vi köpe för lössa å satte läpper-
ra i pant.

Smöret är förarglitt tre gånger ôm året: när dä ä
för hårt, å när dä ä för löst, å nä dä inget finns.

Du ä så ful, så Skam vill inte ha dej i sitt skit-
hus.

Far å skit, dä likste ä kvar.

Du ä inte så gaenn på trä, bare du kommer igenom
barken. (Säges när man vill ironiskt berömma någon)

Fâlk först å långöra sän (säges om barnen när de
vilja tränga sig fram före de stora)

Hur en vänner sej så har en arslet där bak.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
296 ARKIV

297

298

ACC. N:o M.1949....

Han arbetar, så han fryser men äter, så han blir svetter (Om en latmask som dock har god matlust.)

Du flyter som en grästen å sjunker säm en fisk (Till en som försöker lära sig simma).

Då går i sko för mej (Säges när något fattas en)

Ja såg sju skägg, men ingen gubbe (När man sett något ovanligt)

Tack ska du ha
gått ska du få,
när vi bli två.

Pänge, dä ä dä ende de fattige har. Äm han inte har 300
dä, så ä han en skitstövel.

Helse(hälsa) hem, men glöm'et i farstu (=förstun)

I da ä dä freda (fredag) för så månge, säm inte får stryk. (säges om fredagarna)

Mycke vake blir mycke koke.
(= mycken vaka tarvas mycken mat)

Ska ja slå te dej, så namnet far ur prästboka.
(d.v.s så du dör) (Allvarlig hotelse)

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-

299 ARKIV

300

Dubblett

ACC. NR M. 1949...

Dra in näsa, då falle dagg!

(hotfull varning)

Fâlk först å långöra sän (när barnen ska hållas på
avstånd)

Hur kommer då te? - Sâm di andre barna kommer te.

Åm en har go tro å store skol så kan en gå på vatten.

En ska inte blänne ihop lort a pannkake. (= man skall
inte förblanda saker, som inte höra ihop)

Ljus i Guds hus men lamper i träkörker (Säger man
då man tändar ett ljus, eller också, när det gäller
att utmärka en sak framför en annan.)

Lätt bli!! (låt bli) Lätt bly då finns inte för då
ä tungt alltihop.

Den sâm visker han ljuger, den sâm papper han suger
(papper=diar) Säges när man vill uttrycka sitt miss-
hag, över att någon står och viskar med en annan/efis harvaro)

Ordspråk.

När tjuver börjer å tråte, då får bonnen igen kona.

Sämste racka skäller allti först (= först)

Kake söker make.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
301 ARKIV

302

303

Häriboklott

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-

ACC. NR M. 1949

Hå går hem (=Hän får man tillbaka över sig själv)

303 ARKIV

Utå dålitt lär gör di dålige sko

304

Äpplet faller inte långt från päronträdet.

Ramsor.

(Allmänt brukade)

På en bokpärm:

Den som denna boken stjäl
skall ej någon dag må väl,
tjugunio där på vatten å brö
å på den trettionde skall han dö.

Gustaf Vasa
sket på trasa
å kaste na långt uti gata.

Har ni sitt på maken,
att kärnga dansa naken
uti sillelaken

Skrutt, Skräll å Skröder
tre lustiga bröder

305

Den säm visker han ljuger

ACC. NR M.1949....

den som papper (diar) han suger.

Ja ska sjunge en liten stump
om den där lille katten.

Han skulle springa efter sin svans,
man han fick inte fatt'en.

Å katten sprang
å svansen slang,
Å denna visa va inte lång.
Ja tror ja sjunger 'na än en gång.

Ja ska döpe dej i vatten,
så får du hete Svarte katten

Ja ska döpe dej i mjölk
så får du hete fölk
(mjälk=mjölk)

April, april, du dumme sill,
ja kunne narre dej vart ja vill
(säger man när man narrat april)

Maj, maj, måne (månad)
ja kunne narrra dej änna åt Skåne
(säger man när man narrat 1 maj)

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

305 —

306

ACC. NR M. 1949.

Skvallerbytta, bing, bång,
går i alla gåâe (gårdar)
slicker alla katteskåâe
(till en som skvallrat)

Hosianna

Davids mamma

kokte gröt i kaffepanna

Som blomman doftar uti kvällen.
så doftar skiten efter smälлен

Va ska dâ bli?

En pinnevis

te slâ i arslet på en frågevis,

(till en frågvis)

Ja mener (menar)

Mener, dâ gör smålannsstuta.

Dâ ska ja göre själver! Nej du, för Själver han sket
ihjâl sig på en dyngstack, å du fick ärve hans byxer.

Ja skulle. - Men skulle (höskullen) var för höger.

Ja vill! - Men di velâje (vilja) ho sitter i tuppen
på björka. (där ris hämtas)

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
307 ARKIV

308

Dubbblett

ACC. N:oR M. 1949.....

Äm ja urde hemme,
å hemme urde här
sänga vure bädded
å ja låge där.

(Säges när man är bort och är trött) ^{a/}

Bing, bång.

Bing, bång,

prästen fick ett baggelåmm

Å klockarn fick en penning

(nynnas när man svänger ett barn)

Den här han lukter,

den där han tukter,

å Äm den här vill

då slår den där till

(när man hotar med knytnävarna)

Ja ska sjunge e lita vise,

^{a/} att granns so ho har grise.

Å denna visa va inte lång,

ja tror ja sjunger'na än en gång.

Rackare, packare, kejsare, kung,

bonde, båtsman, hatt å hunn

Dyngvagn åkvagn backvagn schäs.

(Att räkna ut vad ens älskade är o bor.)

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-

308 ARKIV

309

310

Dubblett

ACC. NR M. 1949.

Lekar.

Anm. sid 330

Mala salt

Tillgår så, att två stycken ta varandra i händerna och ställa fötterna med tårna mot varandra. Så svänga de omkring så länge de kunna.

Dra fläsk

En av sällskapet lägger sin ena hand på bordet med flatsidan nedåt. Den andre lägger sina händer ovanpå undan för undan. Så börjar den som har sin hand underst att dra undan den och lägger den över de andre. Så drar nästa undan och s.v. tills händerna bortdrages så hastigt, att det hela upplöses.

Gömma nyckeln

En i laget går ut, och de övriga gömma en nyckel någonstans i rummet. Så släppes den andre in och skall nu ta reda på nyckeln. När han nu närmar sig myckeln men inte ser den ropas det: Nu bränns han! men går han mot den, så skrikes: Nu bränns han inte. När nyckeln hittats får nästa gå ut, och sen komma in och söka. Man bestämmer i förväg, om något av nyckeln skall synas eller ej.

Dra pinnar

Man ritar upp en kvadrat och delar den i 16

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
311 ARKIV

312

Dubblett

ACC. NR M. 1949

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

313

mindre ruter.

Teckning: Se originalet sid. 313.

Så utläggda de båda spelarna sina kaffebönor eller pinnar. Var spelare har säkert kännetecknade sina pinnar. Så börja de dra. Ingen får dra över kors ej heller i samma ruta som den andra och ej över mer än ett streck i taget d.v.s. till nästa ruta. Var och en strävar efter att få sina pinnar i en rad horisontell eller vertikal i kvadratens rutor. När någon lyckats därmed ropar han: Tripp, trapp, trull, nu har ja mi ra full., och spelet är slut.

Piss-munken.

314

Teckningar: Se originalet
sid. 314.

An ritar upp en rad rutor för varje deltagare samt en munk (stor tunn pannkaka) samt en potta. En gömmer någon pinne e. dyl. i någon av sina händer och håller fram dem knutna för en kamrat. Denne skall nu gissa, i vilken hand pinnen är. Gissar han rätt, får han ett streck i sin första ruta men gissar han fel, får den som gömde ett streck i sin ruta. Så fort någon har gissat rätt gömmer han för nästa kamrat och så undan för undan. När en spelare fått ett streck i var ruta,

Dubblett

LUNDS UNIV.

FOLKMINNES-

315 ARKIV

ACC. NR M.1949....

får han streck på andra hållt i sina rutor, och när även den om-
är slut, får han ringar och slutligen fem raka streck genom alla
rutorna. Den som först hinner det han har vunnit munken. Den som är/
längst efter får det andra föremålet med dess innehåll. Av vår
bild framgår att B vunnit munken, och att A har fått pottan.

Klyva trinne

är en lek, som man gör ute och det är mest småpojkar,
som utför den. En lägger sig på marken och är timmerkubben, som
skall klyvas. En annan ställer sig mellan "timmerkubbens" ben
och lutar sig så huvudet vilar på den andres mage. En treje tjänst
gör som klubba. "Klubban" fattas av fyra kamrater, två i armarna
och två i fötterna. Med "klubbans" akter dänga de så till den,
som står lutad med aktern i vädret, ty han är kilen. Det hela upp-
löses under skratt och glädje. "Klubban" och "kilen" ha visserli-
gen fått sig en liten törn men det gör ju inget.

Bryta tyrstubbar

tillgår så, att två lägger sig sida vid sida men med hu-
vudet åt var sitt håll. Så sätter var och en upp ett ben, och
så brytes det tyrstubbars värre. Även de båda sista lekarna äro
mest för småpojkar.

Skjutsa tiggare

"Sjusse tiggare" tillgår så, att en lägger sig och

316

317

Dubblett

ACC. NR M. 1949

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-

sträcker armarna ut över huvudet med händernas innersida uppåt. En kamrat ställer sig på händerna. Den som ligger sätter upp benen. Den som står fattar om skorna, och den som ligger ger honom en så kraftig skjuts, som han kan. Även för småpojkar.

317 ARKIV

Dra på turken

318

Man slår ned en stake=turken i jorden. Deltagarna bilda ring och söka dra varandra på turken, och var och en spjärnar emot men får ej bryta ringen. Den som vidrör "turken" får gå ur leken.

Herrn bor i gropa.

En (som kommer sist i "boet" eller blivit uttagen genom räkning) får gå och gömma sig i närheten. De andra går ut och sjunga: "Ja bor i gropa. herrn bor i stan" (Eller tvärtom). Inte forlitt, bare roligt. Inte forlitt, bare roligt" Men när den gömde skyndar fram för att slå, ropas det: "Farlitt, farlitt," Den som den gömde hinner slå, innan de hunnit in i boet, få nästa gång gömma sig också tillsammans med den förste, och så fortgår det tills alla äro slagna.

319

Stukāt

Man ritar streck i båda ändarna av planen och bakom dessa är "bo" alltså fridat område. Den som kommer sist upp får "ropa" och han ställer sig mitt på planen och skriker: " Stukāt" Alla

Dubblett

ACC. NR M. 1949

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-

319 ARKIV

320

321

springa och försöka uppnå det andra strecket. Den, som roparen hinner slå innan dess, får hjälpa till att ropa nästa gång och så undan för undan.

Två slår den tredje

Deltagarna ställa sig i rundning två och två bakom varandra. På ett ställe står det tre. Den som springer "å ska ta" måste göra detta, då den bakersta, andern, där de äro tre, lämnat sin plats och sprungit till nästa par. Om han hinner fram, ställer han sig framför de båda andra, ty ingenstans får det vara tre. Blir någon slagen, innan han kommit fram till något par, får han springa och slå i stället.

Konungarike

Deltagarna ställa sig jämstarka på var sin sida om ett streck (fåra i marken) (I Hällestads talar man aldrig om klädstreck utan ett sådant nämnes "klasnöre") På båda sidor fattar man varandras händer och försöker dra varandra över strecket. Det parti, som dragit över alla eller de flesta av det andra, ha vunnit.

Slå triss.

På båda sidor söker man med "därnembräe" mota trissan och slå till den, så den far framåt mot eller förbi det andra laget. Där trissan stannar och lägger sig, får det första laget

ACC. NR M. 1949

Dubblett
LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
322 ARKIV

(det som slog till trissan) gå fram, och det andra partiet får dra sig tillbaka. Men om inte första laget kan mota, så får det gå bakåt, dit där trissan lade sig. På så vis kan ett lag "jägare" ett annat lång väg eller självt bli undanmotat.

Rövare och poliser

Poliserna vända sina mössor med skärmarna bakåt och söka reda på rövarna, som gömt sig.

"Leka datten" = ta fatt

Ett skepp kommer lastat.

323

Deltagarna sätta sig i ring och välja en bokstav. Så kastar en sin näsduk till en kamrat och säger: "Ett skepp kommer lastat" "Va mä"? (med vad"??) säger den som fått näsduken. Den som kastade måste nu nämna en vara, vars namn börjar ned den bokstav, man hade valt. Annars får han ge pant.

Lukta sej till nyckeln.

I denna lek måste två vara invigda. Den ene av dem får gömma nyckeln eller befinna sig bland sällskapet, där var var och en ser, var nyckeln gömmes. Den som skall lukta redan på den släppes in. Inget av nyckeln syns, men man upplyser sökaren, att den finnes exempelvis hos någon av sällskapet. Han skall nu lukta

324

ACC. NR M.1949.

Dubbblett
LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-

ARKIV

hos vem nyckeln är. När han under denna gång från den ene till den andre kommer till den som har nyckeln, ^{annat} hörstar den andre invigde lätt som av en händelse eller gör något tecken, Nu vet han vem som har den men luktar över hela sällskapet, som om ingenting hänt. När han så kommit förbi alla, kan han, till de oinvigdes förvåning, säga, vem som har nyckeln.

324. —

Hälften ute och hälften inne.

325

"Hälta ute å hälta inne" lekes så, att sällskapet delar upp sig i två grupper. Den ena utgörande t.ex. flickorna stanna inne och ta var sitt namn bland pojkena, som äro ute. Så släppes en i taget in och bockar (friar) för en flicka. Är det hon som har hans namn, får han bli sittande, annars får han gå ut igen, varpå en ny släppes in o.s.v.

Tavla med underskrift

326

En går först och viskar för för var och en vad tavlan föreställer, och en annan vad det står under bilden. Sedan får var och en af deltagarna framsäga högt, vad hans tavla föreställde, och vad det stod under. Om de som gå och viska varit klyftiga av sig, framkommer många lustiga sammansättningar.

Sjukdom och botemedel

En ger sjukdomen och en botemedel. Lik föregående.

ACC. N:oR M. 1949.

Bullre bock.

En klappar den ene på ryggen och säger: Bullre bock, slå på rock. Hur många horn står upp"? Så sträcker han upp några fingrar, och den andre gissar ex. 5. Då fortsätter den förste ex. 5 dus, 3 dä va. Bullre bock o.s.v. till den andre gissar rätt.

Åke skulbytte.

Det gör man om vintern med skridsko på isen. Först "åker" man en ring i isen och mitt inne i den ett "bo" samt gångar från boet ut till ringen. En börjar och leker ta fatt med de andra och får slå, när de äro på ringen eller i gångarna men inte i boet på "skulbytta."

Slå boll.

Två streck ritas i var ända av planen. En står med bole och bollträ på andra sidan det övre strecket. De andra stå nära det nedre strecket. Den, som har bollen, slår tre lyror (som de andra försöka ta), och sedan han skickat iväg den sista, måste han skyndsamt slänga bollträet och springa nedför planen och söka komma bortom det nedre strecket. Men om någon av de andra hinner bränna honom med bollen, innan han kommit dit, får han stanna bland dem som "ta", och den som brände får gå upp och slå sina tre gånger.

Dubblett
LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
326 ARKIV

327

328

ACC. NR M. 1949...

Dubblalet
LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

329

Sure å hele.

Deltagarna uppdelar sig i "sure" och "hele". De senare står uppför övre strecket och slå i tur och ordning lyror åt de "sure", som står nära nedre strecket. Så snart en av de "hele" slagit tre, skall han springa. Blir han då bränd få de "sura" bli "hele", såvida ej någon av de "hele" hinner bränna någon av de "sure" igen, innan dessa kommit ovanför strecket. Har ingen av de hela blivit bränd, bli de "sura" likaväl "hele", om de tillsammans tagit bollen tre gånger. Vid detta ombyte får ingen "bränning" äga rum. Tages bollen först sedan den studsas i marken en gång, räknas det som "halve".

330

Dessa lekar brukas i Hällestads och kringliggande trakter. De flesta utförde vi i Ås folkskola, då jag tillhörde densamma, och vid jultiden på "kafferepen" roar sig ungdomen ännu med en del innelekar.

Hällestads.

(Från vår korrespondent.)

Hembygdsförening bildad i Hällestads. Vid möte i kommunalrummet i söndags beslöts bilda en Hällestads hembygdsförening. Mötet hade sammankallats genom upprop undertecknat av för saken intresserade personer, och ehuru detsamma ej var så talrikt besökt, ansågs dock att tillräckligt intresse förefanns i socknen för en

332

Dubblett

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-

332 ARKIV

ACC. NR M.1949....

dylik förenings bildande. Inledande föredrag hölls av fil. stud. Gustaf Olsson. Tal. gav en kort översikt över socknens gamla minnen samt angav riktlinjer för en blivande hembygdsförenings verksamhet, vari skulle ingå ej blott samlande o. bevarande av resterna av fäderrens materialia kultur utan även insamling genom uppteckning av sådant som finns kvar av deras andliga kultur i form av sägner, seder, folkdiktning m.m. Vidare borde föreningen genom föredrag och utflykter bidraga till stärkande av kärleken till och kännedom om hembygden.

Stadgar antogos och till styrelse utsågos följande personer: fil. stud. Gustaf Olsson (sammankallande), grevinnan Elisabet Mörner, kyrkoherde Erik Meurling, folkskollärare Gottfrid Nilsson, Ljusfallshammar, kassör Joh. Johansson, Hällestads, köpmann Gunnar Danielsson, Hällestads, målaremästaren Gust. Siljedahl, Tallberga, lantbr. Martin Johansson, Bärstorp, och herr Folke Jansson, Hällestads. Styrelsen skulle vid kommande sammanträde utse inom sig funktionärer.

Hällestads hembygdsförening i verksamhet.

En mängd gamla kulturföremål redan skänkta.

Som förut nämnts i denna tidning bildades den 22 juli Hällestads hembygdsförening. Stadgar antogos, och en styrelse på 10 personer tillsattes. Vid konstituerande sammanträde fördelades uppdragen inom styrelsen som följer: ordf. fil. stud. Gustaf Olsson,

Dubbeltt

ACC. NR **M.** ...1949...

v. ordförande folkskollärare Gottfrid Nilsson, skattmästare målare-mästare Gustaf Siljedahl, sekr. hr Folke Jansson, v. sekr. köpman Gunnar Danielsson; övriga styrelseledamöter äro: kyrkoherde E. Meurling, grevinnan Elisabet Mörner, kassör Joh. Johansson, lantbr. Martin Johansson, kantor P. Littorin. Dessutom ha utnämnts en del ombud för föreningen i olika trakter av socknen.

Redan från början har hembygdsföreningen omfattats med livligt intresse, och ett flertal föremål ha överlämnats som gåvor. Det i pressen förut omtalade svärdet, som hittats i Hällestadsån under åsänkningsarbetet, har sålunda skänkts till föreningens samlingar av upphittarna: hrr Bernhard Andersson, Österby, John Fahlström, Stråkved, Olof Jansson, Lugnet, Sonstorp, Gotthard Rosén, Mörkret, Sonstorp, och David Danielsson, Skänstorp.

Vapnet fanns vid arbete med "paternosterverket" mitt för Sonstorps herregård, där fördom en bro gått över ån. Av denna gamla bro har en mängd stockar och pålar upptagits. Svärdet är tve-äggat och 115 cm. långt. Fästet är förhållandevis långt och har varit beklätt med läder, av vilket rester ännu finnas kvar. Klingan är blåhårdad och har på ena sidan en liten rund stämpel med radiera streck inuti. Även på klingans andra sida synes, fast otydligt, en liknande stämpel. Svärdet förskriver sig troligen från 1400-talet, och kan hava tillhört någon av riddarna Rosenstråle, vilken släkt ägde Sonstorp från 1300-talet till 1655. Tyvärr har vapnet skadats åtskilligt av tidens tand men kommer likväld att utgöra en raritet

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
332 ARKIV

333

ACC. N.R M. 1949

för ett blivande hembygdsmuseum i Hällestad.

På samma ställe som svärdet hittades ett föremål av trä, som förut antogs vara en stridsklubba. Vid granskning visade det sig emellertid blott vara en s.k. puls, som används vid fiske, men även pulsen skänktes till samlinarna. Till föreningen har vidare inlämnats 9 stenföremål från forntiden, alla funna i Hällestads: köpman H. Eriksson, Sonstorp, har skänkt en liten yxa med skfthål ^{a/} samt en större stridshammare, som dock ej kunnat användas för sitt ändamål enär den saknar skafthål. Köpman Gunnar Danielsson har skänkt en större yxa med oval genomskärning skadad, samt en liten dylik och lantbrukaren Martin Johansson, Bårstorp, har likaledes skänkt två stenyxor. Tre stycken yxor hava inköpts, varav två hittats i ån under sänkningsarbetet. Den ena är liten och med skaft-hål, men den andra är en präktig trindyxa av tidig typ med alldeles cirkelrund genomskärning och var slipad i eggen.

Tvenne delar av s.k. ekstockar hava hittats i Holmsjön och skänkta av lantbrukaren Karl Pettersson, Holmsjähult. En annan sådan har dragits upp ur Fabbegölen och skänkts av lantbrukaren August Larsson, Perstorp.

Andra föremål, som överlämnats, äro: av målaremästare Gustaf Siljedahl en handkvarn, av f. folkskolläraren Anders Olsson, Vägelö, ett vackert vargspjut, ett mark- och ett lodbetsman, av lantbrukaren Martin Johansson, Bårstorp, ett vargnät, av fru Au-

Dubbelt
LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
333 ARKIV

Dubbblett

ACC. NR M. 1949

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
333 ARKIV

gusta Johansson, Stigstorp, en hötjuga, en smörask av trä samt ett lodbetsman, av lantbrukaren August Jansson, Stigstorp, tre skäktknivar, av fil. stud. Gunnar Olsson, Rämninge, kaveldon, vaffeljärn samt en samling gamla mynt, av hr Folke Jansson, Hällestad, 2 bettsman, 2 st. trätallrikar och en ljusform samt ett skrin.

Hembygdsföreningen förtjänar att på allt sätt stödjas, vilket kan ske genom att skänka föremål samt under form av ekonomiskt bidrag. Särskilt vore det önskvärt att alla i Hällestad funna fornsaker, som förvaras i gårdarna, inlämnades; men även alla andra föremål, som belysa våra förfädars liv mottagas. Dessutom motses alla slags bygdefotografier samt uppteckningar av sägner, seder och bruk.

Iämplig lokal saknas ännu, men föreningen hoppas finna en sådan, så att ett hembygdsmuseum omsider kan upprättas i Hällestad.

Hällestad.

334

Hällestads hembygdsförenings möte i Ljusfallshammar. I fredags kväll hade den nybildade Hembygdsföreningen i Hällestad anordnat möte i Ljusfalls ordenslokal, som var väl besatt med intresserade åhörare. De närvarande hälsades välkomna av föreningens v. ordförande, hr Gottfrid Nilsson, som yttrade, att hembygdsföreningen anordnat detta möte för att göra dess syften kända även i denna del av socknen. Han hoppades att även i Ljusfallshammar dess syften skulle omfattas med intresse. Därefter hölls föredrag av fil.

Dubbblett

ACC. NR. M. 1949

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-

334 ARKIV

stud. Gustaf Olsson från Rämninge om forna tider i Hällestads. Med utgångspunkt för en kortare redogörelse för den moderna arkeologins resultat, framlade tal. sina teorier om bebyggelsen i socknen under stenåldern. Man skulle kunna förmoda, yttrade tal. bl. annat, att dessa skogs och bergstrakter blott hade en fåtalig befolkning under dessa avlägsna tider. De stenåldersfynd, som finnas i museer, hos Hembygdsföreningen samt i enskild ägo, visa dock något annat. Av fynden att döma hade socknen med all säkerhet en förhållandevis rätt talrik befolkning redan långt före stenålderns slut. Särskilt äro fynden av de s.k. trindyxorna intressanta, ty de visa, att befolkningen trängt ned från Närke genom dalgångarna och vid sjöstränderna i norr. Endast mindre folkstötar synes ha kommit in i socknen på andra vägar. Något bestämt angående bebyggelsen kan dock ej uttalas, förrän alla fynd av stensaker inom socknen noterats. Önskvärt vore, att alla sådana föremål överlämnades till Hembygdsföreningens samlingar för att i all framtid stanna inom socknen. I fortsättningen berörde tal. minnena från forntidens övriga perioder samt refererade huvuddragen av kyrkans och bergsrörelsens historia. Angående den senare meddelade tal. att han denna sommar lyckats konstatera lämningar efter gamla hytter på flera ställen inom socknen, som ej omnämnts i den tillgängliga litteraturen. Hyttanläggningar kan nu påvisas på ej mindre än 30 ställen i Hällestad.

Slutligen vidrörde tal. de minnen från det forna Hälle-

Dubbblett

ACC. NR M.1949....

stad, som finns i de muntliga traditioner, som äro i svang bland folket i form av sägner, seder och bruk, samt uppmanade till uppteckning av dessa traditioner, som hots att inom kort försvinna.

Efter kafferast vidtog en aftonunderhållning av mera muntrande slag. Några sägner berättade av hr Gottfrid Nilsson, själv intresserad för folkminnenas insamling; Gustaf Olsson fördrog en visa på Hällestadmål samt några sägner. Under aftonens lopp bidrog dessutom Ljusfallshammars musikkår med flera nummer, och den angenämaste stämning rådde.

Hembygsföreningen planerar en hembygdsfest till den 19 dennes och ämnar då förevisa inkomna föremål. Allmänheten uppmanas på det livligaste att snarast inlämna saker, som kunna lämpa sig, så att utställningen må kunna göras så instruktiv som möjligt. Föremål mottagas av sekr., hr Folke Jansson, Hällestads. (Kan även träffas å tel. 46).

Hällestads hembygsmuseum.LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-

334 ARKIV

En betydande samling föremål redan skänkt.

Sedan föregående omnämnde har till hembygsföreningen överlämnats följande gåvor:

Av skräddaremästaren David Bergquist, Hällestad: skanpall, två smidade prydnader av trå, 10 st, fönster med blyinfattade rutor, allt från Hällestads gamla kyrka, sålt å auktion efter den nas brand 1893;

335

ACC. NR M. 1949.LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
355 ARKIV

av fru Maria Danielsson, Hällestad: en pust;
av kassör Joh. Johansson, Hällestad: 2 st. borrvängar med borr,
2 st. slagor, en s.k. glamössa, 2 gamla låsar till ekor, en stöt-
kärna, en smörbytta, en vargpik, en skätkniv, ett kavelträ, en
näverlur, ett voffeljärn;

av köpman Per Östling, Hällestad: ett kaveldon;

av skomakaremästaren A.P.Källström, Hällestad: ett vof-
feljärn, en utsirad järnyxa;

av fjärdingsman Efr. Karlsson, Skåresta: en stenyxa,
funnen i Falla;

av lantbrukaren Karl Pettersson, Holmsjöhult: en trä-
sil, ett kruthorn, en bakladdare, en gaffel;

av nämndemannen Gust. Pettersson, Torp: ett hovjärn,
en sanddosa av näver, en skätkniv, en tobakskarvarekniv, en trä-
form aförchegjort tegel, en skära;

av lantbrukaren J. Andersson, Bårstorp: ett skrin
från 1752, en ljussax, ett lodbetsman, en gaffel, 22 gamla mynt,
en större tobakspung, en rökpipa av järn, K.B:s femårsberättelse
från 1828;

av lantbrukaren Martin Johansson, Bårstorp: en solvi-
sare, en samling mynt, samt gamla handlingar;

av handelsföreständaren Gust. Brodén, Borggård: en
värja, hittad under sänkningsarbetet;

av folkskolläraren J.A. Ohlsson, Borggårds skola:

ACC. NR **M.....1949...**

LUNDS UNIV.

FOLKMINNES-

335

ARKIV

två stenyxor, funna vid skolan;

av fabr. Joh. Widman: en trägrep;

av f. handlanden T. Lundgren, Prästköp: en s.k. matstol;

av inspektör Robert Frej, Sonstorp: ett par glasögon med handsmidda bågar, eldstål med flintpung och ett läderettui med tre gamla rakknivar;

av lantbrukaren Axel Pettersson, Fräntorp: ett gammalt hänglås, ett dragjärn med skaft och en stor köttgaffel av järn, en ljussax och ett betsman;

av herr Erland Pettersson, Fräntorp: tre stigbyglar och en stor ljushållare av järn;

av förre lantbrukaren A.P. Andersson, Fräntorp: ett posthorn av mässing, använt i Hällestads vid landsvägsposten förr i tiden.

Föreningen har nu fått en tillfällig lokal för sina samlingar. Fru Ida Andersson, Västerby, har nämligen mot en ringa ersättning upplåtit en gammal stuga vid Västerby Kulla, dit samlingarna om ett par månader kunna överflyttas. Glädjande nog synes alltså föreningens verksamhet mötas av allmän förståelse. Det är att hoppas att Hällestadsborna även i fortsättningen komma att ge den sitt stöd genom att skänka föremål samt genom ekonomiskt bidrag.

ACC. NR M. 1949

LUNDS UNIV.

FOLKMINNES-

ARKIV

336

Hembygsfest i Hällestad. I söndags avhöll Hällestad henbygdsförening en talrikt besökt hembygdsfest i kommunalsalen vid kyrkan. Efter det att kyrkokören utfört sång hälsades festdeltagarna välkomna av ordföranden fil. stud. G. Olsson, som framhöll att föreningen nu för första gången framträdde offentligt i socknens centrum och hoppades att festen skulle bidraga till närmare kännedom om föreningen. Kyrkoherde Meurling höll härefter födrag om märkliga Hällestadssläkter och redogjorde för dessa släktens öden, som residerat å Sonstorp, Grytgöl och Borggård, släkterna Rosenskjöld, Almstjerna, Burén och Burenstam samt omnämnde vidare den framstående prästfamiljen Kernell. Slutligen nämndes namnet Per Jacob Emanuelsson, som nu under det senaste århundradet gjort Hällestadnamnet känt.

Efter föredraget besågs en utställning av till föreningen skänkta föremål och togs livligt och intresserat i beskådande. En hel del föremål äro redan skänkta och härom torde redogörelse senare komma att lämnas. Slutligen intogs gemensamt kaffe.

ACC. NR M. 1949.

Lördagen 22 sept. 1923.

Minnen i Hällestadsstrakten från tider
som svunnit.

För Östergötlands Folkblad av fil. stud. Gustaf Olsson.

Talrika fynd från den nattomhöljda stenåldern och senare kulturepoker. Sägner och hedniska kultplatser. Några uppgifter bl. a. om den i socknen bedrivna urgamla bergsrörelsen. Vårda hembygdens rika material.

Foto: Hällestadsstapeln å Skansen i Stockholm.

Se originalet sid. 337.

1. Från forntiden.

Redan under stenålderns nattomhöljda tider började människor taga Hällestads mark i besittning. Man skulle kanske förmoda, att dessa undangömda skogs-och bergstrakter lågo öde under de seklar, men ej kände metallers bruk, men de fynd som gjorts inom våra gränser, lära oss något annat. Människorna själva äro sand i sanden, men deras verktyg, tillslagna ur den hårda stenen, som trotsar tids tand, vittna ännu om dem. Den äldsta typen torde utgöras av de s.k. trindyxorna, som ha en mer eller mindre cirkelrund genom-

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
337 ARKIV

338

ACC. NR M. 1949

Dubbletter
LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
338 ARKIV

skärning, ett stycke nedanför basen. Denna yxtyp träffas rätt ofta i Närke, men föga ute på Östgötaslätten, varav vi kunna lära att de första bebyggarna åtminstone delvis trängt in i Hällestads från norr. Men vi ha också föremål av mera sydsvensk karaktär, såsom några yxor och dolkar av utpräglat skånsk typ, gjorda av flinta, en stenart, som rikligt förekommer i Skåne och utmärkt väl lämpar sig för ändamålet. Av dessa skånska föremål, som hittats här, kunna vi se, att samfärdsel med andra trakter ägde rum även på den tiden. Men här i Hällestads, där flintan ej förekommer i naturen, fick man mest nöja sig med vanlig sten, men även av den ha vackra saker åstadkommits. Allt som allt äro stenålderns fynd kända från Svarvartorp, Torp, Ljusfall, Fall, Bårstorp, Österby, Västerby, Borggård, Skänstorp, Sons-torp, Holmen, Rämninge och Falla samt några andra platser. Be-folkningen synes ha utbrett sig utmed sjöar och flodstränder, vilket är naturligt, då de ju levde av jakt och fiske. Något bestämt angående bebyggelsens gång kan dock ej yttras, förr än alla fynd och uppgifter därom kommit till min kännedom. I nationalmuseum förvaras en del föremål från vår socken, varjämte några finnas i andra museer.⁺)

⁺) I Nationalmuseum förvaras även av runda stockar gjord fyrkantig "koja" som hittades djupt nere i en mosse vid Hanesjön och skulle vara från stenåldern.

Hällestads hembygdsförening har även den en liten samling stenåldersfynd, överlämnad som gåva av upphittarna. Men ännu finns många ute i gårdarna. Önskvärt vore, att samtliga komme i hembygdsföreningens ägo, då de i all framtid finge stanna inom socknen.

Några gravar från stenåldern äro ännu ej påvisade i Hällestads. Detta bör dock ej förvåna oss; om vi betänka, att i nom hela Östergötland blott den yngsta formen av de stora megalitgravarna är representerad, nämligen hälleskistora, och dessa blott till ett tiotal. man har i vårg bygder begravt de döda rätt och slätt utan att resa några varaktiga stenkamrar kring deras stoft. Alla spår av människorna själva ha försvunnit, men stenredskapen trotsa tidens tand och vittma ännu om de äldsta hällestadsborna.

Från bronsåldern har egentligen icke några fynd kunnat påvisas, såvida man icke vill påstå, som antagligt synes, att de vackra flitdolkarna äro gjorde efter förebilder i brons. Då man emellertid icke kan förutsätta något så orimligt, som att bygden totalt avfolkades, var jag färdig att antaga, att bronskulturen egentligen icke nådde Hällestads, utan att man här hjälpte sig fram med stenverktygen (samt givetvis också med redskap av ben, horn och trä) tills järnet blev känt. Nu får man ju också ta i betraktande, att bronssakerna såsom dyrbarare bättre aktades, så att de ej så ofta kommo i jorden för att bevaras till vår tid.

ACC. NR M. 1949

Dubblett
LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV
339

Men i alla fall kan ju ingenting bevisas om forntiden, där inga fynd finns. Desto värdefullare är det att kunna konstatera, att sedan flera år tillbaka gjort fynd, som helt nyligen blev bekant, vilket fynd är ägnat som bevis för, att bronsålderns kultur ändå är representerad i vårt undangömda Hällestads. Det märkliga fyndet består av ena halvan av en gjutform av sandsten för spjutspets. Spetsarna, som kunna ha gjutits i denna form, varo 11,5 cm. långa och rätt prydliga med tunna blad åt två sidor och en liten "nobb" på var sida om skaftstången. Fyndet synes visa, att man verkligen gjutit bronssaker här, inte bara infört den från andra trakter. Gjutformen är funnen på ett gärde i Österby Mellangård, rätt nära ån och av upphittaren lantbrukaren Ernst Johansson, såsom gäva överlämnade till Hällestads hembygdsförening, som alltså med sina samlingar kan införliva det äldsta kända minnesmärket på metallers bearbetning i vår socken, som under senare århundraden skulle bli så känd för sin bergsrörelse. Formen torde kunna dateras till tusen år före Kristus. Vi vilja hoppas att flera bronsåldersföremål vänta på sin upptäckt.

Att Hällestad fortfarande var bebyggt även under järnåldern, visa de fasta fornlämningar, som finns från denna tid. Nära Gylltorp finnes en trekantig stensättning. Vid Stråkvads bro och nära ån märkes en större gravhög, och vid Österby Norrgård ännu en. Dessutom har först i sommar uppmärksammats, att på Gryt-

ACC. NR M. 1949

Dubbelat
LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
339 ARKIV

göls ägor nära tråddrageriet, finnes en större och några mindre kullar, även på annat ställe på samma ägor. Gravhögar torde även vara att förmoda på flera andra pläser, men något säkert där om kan ännu ej sägas, isynnerhet som ingen kulle ännu varit föremål för någon vetenskaplig undersökning.

I detta sammanhang torde kunna anmärkas, att sägnen förmäler att det varit hednisk offerplats på det ställe, där kyrkan nu står. Detta kan ju vara möjligt, emedan kyrkorna ofta lades på gamla offerplatser, där folket var van att sammankomma. Säkrare bevis för en kultplats ha vi emellertid i namnet Kattevi, som utgjort benämningen på en gård, som, enligt Brockman, skänktes till klockare- "bolet" år 1425 av Erik Holmstensson Rosenstråle till Sonstorp. Ord på -vi beteckna en forntida offerplats. Var detta Kattevi var beläget, kan nu ej sägas. Om det nutida Kattorp nära kyrkan skulle bevara minnet därav är ovisst.

I sin utredning om minnen av forntida gudsdyrkan i Östergötland antar Wessén att Solberga, by vid Tjällmogränsen, är kultnamn. På denna bys ägor finnes ett högt berg vid vars ena sida resterna av en stenmur synes. På alla andra sidor är berget obestigligt. Det synes vara fråga om en befästning från vikingatiden. Kanske är detta just "Solberget", där man kan ha offrat åt solguden.

2. Kyrkan.

Efter långa sekler av forntidsskymning börjar histori-

ACC. NR M. 1949

LUNDS UNIV.

FOLKMINNES-

339 ARKIV

ens ljus skina även över våra bygder. Kristendomen har kommit även hit och 1322 nämnes den förste prästen, Johannes Thorstani. Kyrka torde ha funnits här redan tidigare men dess första uppkomst är o-bekant. Den äldsta kyrkobyggnaden skall en gång "i urminnes tid" ha blivit uppbränd av åskeld och stod sedan så länge öde, att stora björkar uppväxte på platsen. År 1436 bekostades korbyggnad av riks-rådet Holmsten Joansson Rosenstråle till Sonstorp, häradshövding i Bråbo härad, vartill socknen liksom hela norra Östergötland hörde på den tiden.

Under Erik XIV:s tid 1567 skall kyrkan ha blivit plundrad av danskarna, då Daniel Rantzau företog sitt djärva krigståg upp till Östergötland. De svenska trupperna blevo då slagna vid Kungs Norrby, varefter enskilda strövkårer plundrade i Bergslagen. Templet utvidgades sedermera, tills det åter träffades av en eldsolycka. Det var den 4 mars 1726 då även prästgården, som stod på samma sida som kyrkan, blev lågornas rov. Om branden står ännu att läsa på storklockan.

På fjärde Martii natt sex tjugo sjuttonhundra.

Med eld vår kyrka samt vår stad månd bortdundra;

Än mera klockorne och ringmur då förgicks,

På följande år jag göts av malmen som genficks.

Skadorna reparerades, och ny stapel byggdes 1732, som det säges av en torpare från Sonstorpsgodset. Under årens lopp var man flera gånger betänkt på att bygga om den, men det blev ingen-

340

ACC. NR M. 1949

ting av, förrän kyrkan fått brinna en gång till. Det var den 29 jan. 1893, då emellertid den ålderdomliga stapeln räddades och skänktes till Skansen, där den nu står som ett värdigt minne från vår socken.

Den nuvarande kyrkan, som är i götisk stil, restes på den gamla ruiner och stod färdig 1895.

3. Den forna bergsrörelsen.

Vad som förnämligast satte sin prägel på livet inom Hällestads socken, var emellertid den forna bergsrörelsen. Den har drivits sedan 1200-talet med all säkerhet. En urkund från 1377 talar om, att Jon Holmstensson Rosenstråle till Sonstorp och hans fru Ramborg Jonsdotter bortbytte ett par hyttor och gruvdelar till den mäktige och orätträdige Bo Jonsson Grip. Socknen kallas då Haerlestadhobergh. 1381 handlades åter med ett järnberg kallat Hellestadha berg. Under konung Erik XIII:s tid hade bergsrörelsen redan tagit sådan fart, att bergsmännen här försökte bilda eget bergslag. Den gången lyckades det emellertid ej, ty 1428 utkom en förordning, som stadgade, att bergsmännen här skulle leva efter landslagen. Man vet ej, när socknen sedan fick sina bergslagsprivilegier, men de stadfästes av Gustaf Vasa 1525 och sedermera både av Johan III och Gustaf II Adolf. Vid alla tre tillfällen åberopades de privilegier, som bergslaget av ålder åtnjutit. Till Hällestads bergslag hörde även en del hemman från kringliggande socknar. Ett särskilt bergslagssigill fanns,

Dubblet

ACC. NR M. 1949

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV
340

vari avbildades "en hammare och en eldgaffel", lagda kors över varandra. På 16-och 1700-talet stod rörelsen i sitt flor för att småningom dala nedåt och upphöra i början av 1800-talet. En enstaka hytta, Kattrums, togs upp igen år 1838, men sedan var det slut. Redan förut genom k. brev av den 30 juni 1820 hade Hällestads bergslag upphört att finnas till och lagts under landslagen från och med 1822.

Malm bröts ur en stor mängd gruvor inom socknen. Ensamtid på Malmtorps ägor funnos ett 40-tal vid eller nära den s.k. Gruvbacken. Men även på Grytgöls, Ljusfalls, Sonstorps, Djuckerös och Åsebro ägor m.fl. ställen finnas gruvor, och i hela socknen är de mycket över hundra. 1760 voro endast 4 i gång och på 1830-talet 341 voro alla nedlagda.

De äldsta hyttorna eller masugnarna voro Bothaboda hytta (Bottenbo) och Baggahyttan, som nämnes 1377 (se ovan). Under senare århundraden anlades små hyttor vid nästan varje litet fall i socknen. Sålunda har hyttor funnits vid Brystorp, Bårstorp, Borggård, Holmå (nära Sonstorps gamla tegelbruk), Svartebö, Nygård, Sätra, Sonstorp, Hökebäcken, Åsebro, Jägestorp och Dimperö, alla nedlagda intill 1750-talet. I senare tid blåstes vid Grytgöl, Djurshytta, Kattrum, Djuckerö, Österby och Rämninge. De två sistnämnda ne^dlades ej förrän på 1820-talet, och Kattrums hytta återupptogs en gång senare. Dessutom ha lämningar efter hyttor upp-

Dubblett

ACC. NR. M.1949

täckts i sommar vid Simonstorp, Pershyttan, Dalkarlshyttan m.fl. ställen. Vidare hörde Sliparehyttan i Tjällmo och Rådslahytta i Stjärorp till Hällestads bergslag. På många ställen synes lämningar av hyttypiporna men flerstädes äro de förstörda, och blott slagghögarna vittna om den rörelse, som fordom varit här.

Hamrar som utsmidde det tackjärn, som erhölls ur hyttorna ha funnits, vid Djurshyttan, Rämninge, Djuckerö och Svarbo varjämte Sonstorp, Borggård och Grytgöl voro större järnbruk med flera hamrar, där driften gång på gång utökades för att sedermera nedläggas: Borggård på 1880-talet, Grytgöl 1896 och Sonstorp 1910, för att lämna plats för nya anläggningar. Under Sonstorp hörde även Holmsjöfors hammare, som 1782 flyttades till Boxholm samt Annastinefors manufakturverk, nedlagt i senare delen av 1800-talet. Alltså finns nu inga av de gamla anläggningarna från den forna bergsrörelsen kvar. Allt är ett minne blott.

Naturminnen.

Bland socknens många naturminnesmärken var Likeken eller Prästgårdseken länge det främsta. Det var en jätte bländ ekar och stod vid landsvägen knappt 1 km. från kyrkan nära Skanstorp och fick sitt namn på grund av att kyrkklockorna började ljuda, när en likprocession hunnit mitt för eken. Trädet var en verklig prydnad för orten, tills den genom "ett ovist och missriktat nit" förklarades vara skadlig för vägen och bortsynades

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
341 ARKIV

ACC. NR. M. 1949

1912. Omkretsen var över 5 m., och åldern skattades till 800 år.
Alla naturvänner sörjde dess fall.

Nära Bärstorp står ännu en underligt växt tall, som kallas "Farfars tall." Förr i tiden fanns en likadan på andra sidan vägen också, men den förtorkades för en del år sedan. Sägningen vet omtala, att där skulle tvenne bröder råkat komma i tvist och slagit ihjäl varandra. Efter denna sorgliga händelse växte de två tallarna upp. En tall, som har liknande växt som Farfars, står på Sätra mark. Det skall vara en s.k. trolltall, där man förr i tiden "satt in" många slag av sjukdomar. Den som fällde en sådan tall, troddes få de krankheter, som funnos täri. Ingen har vågat fälla den, och sålunda står den ännu kvar som ett minne av en förr djupt rotad folktro. Dylika träd har funnits många inom socknen. Det är att hoppas, att de som stå kvar, måtte skyddas mot förstörelse.

Som naturminnen räkna vi också s.k. jättekast, d.v.s. större flyttblock, som skola vara slungade av jättar. En sådan jättesten ligger vid stället Kronängen nära Lötenborg. Den skall vara kastad av en jätte från Jägerstorps skog på Hällestads kyrka. Stenen gick inte fram. Se, jättarna varo hedningar och tålde inte klockklangen från kyrkorna och ville därför fördärva dessa. En annan jättesten låg närmare kyrkan i närheten av Emmetorp, men den blev tyvärr bortsprängd, när stationshuset vid Hällestads kyrka skulle byggas.

På tal om jättar, så finnes i vår socken många

ACC. NR M. 1949

Dubblett

LUNDS UNIV.

FOLKMINNES-

342 ARKIV

s.k. jättegrytor, genom vatten utsvarvade runda fördjupningar i bergen. Jättegrytor äro vid Rämninge (flera stycken), Falla, Prästköp och andra ställen.

Hällestads hembygsförening.

Vi ha talat något om Hällestads gamla minnen. Mycket annat kunde vara att orda däröm. Gamla minnen äro de föremål, som finns ute i gårdarna, stammande från fädernas tid och belysande deras liv. Dessa minnen äro av flerfaldiga slag. Vi ha husgeråds-saker, vi ha olika redskap till jordbruket och mycket annat. Det som finnes kvar av sådana föremål, försvinner oerhört fort, då modärnare saker tagas i deras ställe. Vi böra då rädda undan, vad som finnes kvar, ty annars veta vi snart intet om hur man hade det i den gamla goda tiden.

Andra minnesmärken äro de muntliga traditioner, som finns bland folket. Dessa minnen svinna ännu fortare än de andra sakerna, ty de äro ej så påtagliga. Materialet består i de berättelser som äldre personer kunna meddela i form av sägner om jättar, tomtar, mylingar, skogsrå och dylika naturväsen samt uppgifter om seder och bruk vid olika tillfällen och mera sådant, som med ett gemensamt namn kallas folkminnen. När de gamla äro undan ha vi ej mera möjligt att höra något däröm, varför allt sådant skyndsamt bör antecknas, så att det räddas undan glömskan. Folkminnena äro

Dubblett

ACC. NR M. 1949

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

342 —

mycket värdefulla vid bedömandet av en gången tids kultur.

I avsikt att värda och skydda och utforska gamla minnen av vad slag de vara må, har i sommar Hällestads hembygdsförening bildats. Föreningen har till uppgift att insmala fornsaker och andra kulturföremål, skydda fasta fornlämningar, naturminnen, gamla byggnader o.dyl., fotografera och beskriva vad som är möjligt, insamla muntliga traditionerna samt genom föredrag och på annat sätt öka kännedomen om och kärleken till hembygden hos dess inbyggare. Föreningen har redan kunnat glädja sig åt, att dess syften omfattas med allmänt intresse. En mängd föremål, fornsaker och annat, ha redan skänkts och mera harställts i utsikt. En tillfällig lokal till föreningens samlingar har man funnit i en gammal stuga vid Vesterby Kulle. Det är emellertid styrelsens mening att så småningom kunna ordna en fullständig hembygdsgård. Den borde bestå av från socknens olika delar sammanförda hus för olika ändamål, i vilka föremålen sedan skulle uppställas, så att varje sak komme i sin rätta miljö. För att en sådan plan skulle kunna sättas i verket måste emellertid alla Hällestadsbor stödja föreningen i dess srävanden genom att skänka föremål samt genom ekonomiskt bidrag. Överallt ute i gårdarna finnes föremål, som passar för en dylik hembygdsgård. I stället för att sälja dem för en spottstyver eller låta dem gå för några ören vid en auktion, böra de överlätas till hembygdsföreningen. Om så alla intresserade samverka, är det att hoppas, att Hällestads hembygdsgård snart skall vara en verklighet.

Dubblett

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

ACC. NR M. 1949

Örtagevisa

Nåre verser på hällstemål

utå

Gustaf Orsa

(Åttertryck förbjudes)

(tryckt)

1. Mä örtagern levde, då aldri va brist
på mjäle å kärge å såll.
När joñpärna skulle u jöla tas äpp,
kom fâlket från alledi håll
å sa: "Annerspetter finns kâppe te ta
potätera i? Vi ska plocke i da!"
2. Å örtagern titte från spänera äpp
å tarte: "Nog har ja en hög."
Sän gick han te boa å plocke så främ
ett såll, sâm ja tror att de dög.
Nu kunne då joñpära komme u fâra.
Så gick då âm hösten varendaste mära.
3. Iblann gick han bârt te nånn bonne å sa:
"Vill du låne mej häst å ett åk,
för nu ha ja gjort mej så hiskâlitt mä såll,
nu fattas mej enbuskepâk?"
Han fick'et å körde så hem te si bo
å lässte på såll utan rast eller ro.

ACC. NR M. 1949

Dubbelat.
LUND'S UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

4. På lördann så ok han te Finspånge târg
å stanneblann skjusse å stånn.

Å bönnra di samâles å köfte has såll,
men prute dä gjord' inte nann.

Vartävige ett kâlocks tie va slut.

Då örtagern sken å la snus i sin trut.

5. På vårsia gjorde han mjâle å gran,
när gädda i åna gick âpp.

Te göre så fisklige mjâle sâm han
va ingen i traktera krâpp.

"För Pälle han gjorde," så örtagern sa,
"jämt mjâle, sâm brante i ingånga va."

6. I kraftfulle år Annerspetter va skytt
å jage bâ fâgeâl å âlg.

Han hade bâ pänge å tiner mä kött
å trallerevatten vid hâlg.

Då påjka kom te'n, å där vart dä en fest,
å gubben va gla likt varävige gäst.

7. Då örtagerns språklåde alri vart sin,
han tarte âm unnlige ting,

när en gång han jage en skaskjuten âlg
i hällstanas socken ikring.

"Men när ja sen sköt'en," sa gubben så gla,
"då tog dä, där stickerehâlet plâ va!"

ACC. NR M. 1949

Dubblett
LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

8. "En gång ja mej knäfte i olåvli ti
en ålg sâm va stâr sâm ett hus,
Sän Anners å ja släpe hem'en e natt,
vi va lite hojak ve ljuds."

Å saltet ja köfte i boera tre,
så ingen skull' varsne nått unlitt därve."

9. "Ja, pâjke! Dä va i den lycklige ti,
när tika ja hade te hunn.

Ho gick på bâ fâgel å fyrfytedjur
å spâret ej släppte e stunn.

Dä va mej e hunn, sâm va hyvens te ha.
Ja uj, va den tika te jage va bra!"

10. "En gång, ska ni si, på en järsgål ja såg,
att e radde mä årre där stog,
men ja la mi "dubbla" te öget å sköt,
å ännemä järsgårn dä tog.

Varävige årre på ströje där va.
Ja plöcke mä lust, där di låg i e ra."

11. "En vinter ja mete på sjön i e vak,
å byssa va mä, dä va klart.
En tjäder flög åpp, ä mi bösse ja tog,
sän släfte ja ner'n mä en fart.

ACC. NR M. 1949

Så fick ja då si, att en ålg springer fram.
I skäätta blott hagel! Ja stog där mä skam."

12. "Ja aldri va rádlös. Min fällkniv ja la
i pipa, å ålgan ja sköt.

Å mitt uti halsen min kniv trängde in,
sän blon ifrån odjuret flöt.

Men byssa en rediger stuss mej då ga,
jag sattes på isen, precis där ja va."

13. "Ve slaget e gädde vart döveter bums,
å snart i min kârge ho låg.

Så åckså mä reva e gädde ja tog,
ej make te fiske nånn såg.

Te hustra å barna nu hemåt ja gick.
En festliger da vi nu alle ju fick.

14. "Rätt åfte ja kåle åt bönnra ikring,
å byssa va mä mej i skog.

När årra drack mylrök, ja släfte däm ner,
mä ja bårt i käjdöra stog.

Mä mylora hade ja unlige tur,
Fast passe ja fick bå i ur å i skur."

ACC. NR M. 1949

Dubblett
LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

15. "Mä pâjka ja samses, mä gubba ja släss,
dä vet ni. För månge år sän
ja äckså hatt fästmör, ja två på en gång,
vart gifter, men hustru gått hän.
Den dålige dan mä den goe ja tatt,
fast inte för avlitt dä allti ha vatt."

16. Så örtagern tarte å mere därte,
te prate han aldri va sen.
Men nu är han bärte sän fleredi år
å bönnra di sakner'n allt ren.
För nu finns dä ingen, så ~~my~~ gör näre såll,
säm duger i hällste, på flere mils håll.

Å betecknar dä breve ä"lju't
i " " tjocke l-lju't.

Appsalvere!

Visa käster femti öre å kan rekvireres från

G.E. Olsson, Hällestads.

Tryckt i aug. 1923.